

VI. ГЕОГРАФІЯ

УДК 911. 9 (477. 52)

О.В. Барановська, О.В. Рябоконь

ПОХОДЖЕННЯ ГІДРОНІМІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя

Досліджено походження гідронімів Сумської області та проведена їх класифікація. Встановлено, що назви гідронімів сформувались внаслідок взаємодії природно-географічних, соціально-економічних та історико-культурних умов, що притаманні регіону досліджень протягом довготривалого періоду. Детальне вивчення гідронімів дозволить отримати більш повну інформацію про динаміку природних умов досліджуваної території.

Ключові слова: топонім, гідронім, гідронімія, потапонім, лімніонім, класифікація, Сумська область.

Вступ. Сумська область достатньо забезпечена водними ресурсами, тому на її території сформувалось значне різноманіття гідронімів. Їх дослідження має важливе значення для того, щоб дізнатися, якими саме були природні умови та ресурси на території області у минулому, та які соціально-історичні події тут відбувалися.

Мета роботи полягає у всебічному дослідженні походження гідронімів Сумської області.

Матеріали та методи досліджень. Широкого розвитку топонімічні дослідження в Україні набули з середини ХХ ст. Класиками сучасної української топоніміки можна назвати – Є. Черняхівську, М. Янка, В. Ніконова, В. Ташицького. Заслужують уваги праці, які виконані Н. Тарановою, Р. Абкадировим, Л. Василюк, Л. Зеленською, О. Афанасьєвим [1]. Дослідженнями топонімів також займалися вчені-краєзнавці О. Трубачов та В. Топоров. Вони провели історико-лінгвістичний аналіз, який розкрив зв'язок походження назв з культурою та мовними традиціями давніх племен, що мешкали на території України. Вивченням походження назв річок займався уродженець Конотопщини, видатний історик О. Лазаревський. На сучасному етапі топонімічними дослідженнями також займаються краєзнавці Сумської області, які присвячують свої роботи безпосередньо вивченню топонімів власного регіону. М. Акічев і А. Сахно проводили комплексні краєзнавчі дослідження з вивченням топонімів Конотопського району [2]. Але все ж таки дотепер мало розробленою залишається проблема вивчення гідронімів та зв'язку їх з природними умовами та ресурсами Сумщини.

Під час дослідження гідронімів Сумської області були опрацьовані літературні та картографічні джерела, а саме: підручники, науково-популярні

видання, журнальні статті, фізичну карту області та карту річкової мережі. Також було проведене опитування та анкетування населення.

Результати та їх обговорення. Гідроніми – це власні назви водних об'єктів. Серед гідронімів області були досліджені: потапоніми – назви річок та лімноніми – назви озер. Гідронімія – сукупність гідронімів певної території. Гідроніми Сумської області можна об'єднати у декілька груп: гідроніми, що пов'язані з природними умовами та ресурсами; гідроніми, походження назв яких пов'язане зі слов'янськими племенами; гідроніми, назви яких походять від іншомовних племен; гідроніми, що пов'язані з історичними подіями.

До групи гідронімів, у назвах яких відображаються природні умови та ресурси, належить багато річок та озер області. Деякі річки Сумщини отримали свої назви завдяки переважаючому типу рослинності. Прикладом виступає назва річки Усок, яку виводять з балтійського «*ясен*» – роду рослин з родини маслинових. Гідронім *Усок* утворився, ймовірно, внаслідок перенесення назви переселенцями з Білорусії і являє собою демінутивне утворення за допомогою суф. -ок від основи ус-. Від рослини хміль отримала свою назву річка Хмелівка, права притока Сули. Ще у середині XIX ст. на річці стояло село *Хмелів*. Імовірно, гідронім походить від назви цього села, що успадкувало свою назву від рослини *хміль* – роду трав'янистих рослин з родини коноплевих. Назву річки Ромен пов'язують з польовою ромашкою – роменом, котра і зараз квітує на берегах річки. На заплавах річок у Лісостеповій зоні часто ростуть зарості терену. З цією рослиною пов'язані назви двох річок – Терн, що протікає територією Конотопського району, та Тернівки, що протікає територією Кролевецького району. Назва річки Свіса походить від слова «звисати». Це пояснюється тим, що на берегах річки росли верби, гілки яких звисали прямо у воду. Від болотяної рослинності отримала свою назву річка Осота, що протікає територією Шосткинського району. Сама назва звучить по-сучасному: чи то польова трава осот, чи то болотяна осока.

Інколи назви гідронімів давалися за характерним для них тваринним світом. Назва річки Жабина, правої притоки Оржиці, походить від слова «*жаба*». У назві річки Журавка, правої притоки Івоту, відображається апелятив «*журавка*». Мабуть, колись на берегах річки оселялися журавлі. Назву річки Бичиха виводять з індоєвропейського кореня *к'оой*, що означає бик, корова. Отже, можна припустити, що племена, які оселилися на берегах річки, займалися розведенням корів. Назва озера Турове (Шосткинського району) свідчить про те, що у давнину на його берегах водилися тури. Назву озера Лебединське (Лебединський район) пов'язують з птахами-лебедями, що водилися на озері, коли люди почали біля нього селитися.

Також у назвах гідронімів відображалася характеристика їх берегів, колір води, характер течії. Наприклад, назва річки Ташань, що протікає територією Лебединського та Охтирського районів, походить від тюркського слова «таш», що означає камінь. На території, де поселилися люди, була кам'яниста місцевість і річка отримала таку назву. До цієї ж групи можна віднести назву річки Охтирка, лівої притоки Ворскли. Існує кілька гіпотез походження назви. За першою з них, походження гідроніма виводиться з іранського «біла фортеця». За іншою версією, назву виводять від тюркського «біла скеля» – підвищення, розташованого на околиці міста Охтирка, на березі річки [5]. У назві річки Вир, що протікає територією Білопільського району, якраз і відображається характер течії. Мабуть, у минулому течія річки була бурхлива. Назва озера Чисте (Шосткинського району) вказує на характеристики води у ньому. Іноді озера називали за кольором їх води, прикладом є Блакитні озера – 2 озера, що розташовані на сході міста Суми.

Від слов'янських племен отримали свої назви такі річки: Десна, Локня, Єзуч, Куколка. Існує декілька гіпотез відносно походження назви річки Десна. Найбільш вірогідною видається етимологія зі старослов'янського «десний» – правий. Хоч у сучасному розумінні Десна є лівою притокою Дніпра, однак врахування того, що у давнину піднімалися з пониззя річки до верхів'я (так відбувалося в основному заселення по річках), то Десна була дійсно правою притокою Дніпра. В основі назви річки Локні, що протікає територією Кролевецького району, лежить слов'янський корінь «лок», що означає «дощ». Щодо походження назви річки Єзуч існує декілька припущень: за одним із них, назва річки походить від старослов'янського слова «єзус», що означає – місце ловлі риби у річці; за іншою версією – назва річки походить від польського словосполучення «Єзус Марія»; за третьою версією, назву річки пов'язують з кельтськими племенами. У назві добре виявляються представлені кельтські теофорні назви, тобто такі, що несуть у своїй основі імена давніх кельтських язичницьких божеств, «Єзус» – божество кельтів. До цієї ж групи відноситься і назва річки Куколка. Вона пов'язана з іменем кельтського божества Кукула, («кукул» – буквально «той, що у капюшоні» – це божество царства мертвих). На схід від річки Єзуч протікає річка Гвинтівка, на берегах якої розташоване село Гвинтове. Назви села та річки походять від імені кельтського бога вітру Гвінтія. Виглядає не випадковим, що всі назви з кельтською основою зосереджені в одному місці. Слов'янське походження має назва річки Псел. За словами М. Янка, назва річки походить від слов'янського кореня «піс, пстрі», що означає «дуже вологе місце».

Багато назв річок мають неоднозначне тлумачення. Іноді пояснення назви річки може мати як слов'янське походження, так і іншомовне. Це пояснюється тим, що у різні історичні періоди на одній і тій же території проживали різні племена, і ці періоди ніби нашаровуються один на одного. Прикладом виступає назва річки Хорол, що протікає територією Липоводолинського району. Одні дослідники назву виводять з іранського «хороший». Інші в основі гідроніма вбачають індоєвропейське «текти». Також деякі вчені стверджують, що гідронім походить зі слов'янського «хрьль» у значенні «швидкий», точніше це слово спочатку з'явилося у мові південних слов'ян: це старосербське слово «hrъ», а сучасне сербське і хорватське слово «хрлити» – «спішити», «квапитися»».

Зустрічаються на території Сумської області й такі річки, назви яких беззаперечно мають іншомовне походження. До даної категорії гідронімів відноситься річка Сула. Потапонім генетично походить від тюркського «сулау», що означає – «мокре місце». Іншомовне походження має назва річки Сейм. Перша версія походження назви виводиться із іранського зі значенням «темний»; друга версія – з індоєвропейської основи – «світлий»; третя версія, щодо назви річки була розглянута уродженцем Конотопщини, видатним істориком – О. Лазаревським. Він стверджував, що назва річки походить від кількості річок, що у неї впадають: справа – це річки Клевень, Локня, Ворголь, Есмань, а зліва річки – Гнилушка, Сарнавщина, Куколка. Усього в річку Сейм впадає сім приток. Звідси й походить «Сейм», спочатку називали «семь», а вже пізніше стали називати Сейм [2]. Інколи, завдяки тому, що племена заселяли значну територію регіону, назви географічних об'єктів могли повторюватись. Прикладом виступають річки з однаковою назвою Есмань, що протікають територією Сумської області у Глухівському та Кролевецькому районах. Існує декілька гіпотез походження назви цих річок. За першою гіпотезою назва походить від іранського «камінь» в означенні «ріка з кам'яним ложем»; за другою гіпотезою – від *єсмяник* (ясменик, смолка) – лучної трави, якої багато росте у долинах річок, що менш вірогідно; за третьою – назва перського походження і у перекладі означає «прекрасний шлях». Назву річки Обеста, лівої притоки Клевені, виводять з литовського *кореня* (i)sta – «ріка». Латинське походження має назва притоки Десни Івотки (Івот, Івод, Івоть, Глибець). Назву пов'язують з латинським словом «ручай». Варіант *Глибець* дано за повноводність ріки. Інколи з іншомовної назви можна виявити своєрідну особливість річки, наприклад, колір води. Ця особливість відображається у назві річки Ворскла. За першою з версій, перша частина «ворье» у мові аланів означало «білий», друга – «кол, кул» – «вода», звідси «біла вода». Таку назву річці могли дати за колір берегових круч, що складаються з крейдяних відкладів [4].

З соціально-історичними подіями пов'язане походження назви річки Шостка. Свою назву річка отримала завдяки переселенцям з нижньої течії Дніпра та запорізьким козакам. У 1618 р. басейн Десни захопили польські феодали. Від жорстокої експлуатації місцеве населення рятувалося втечею на менш заселені території. Придеснянські рівнини приваблювали й запорізьких козаків. З нижньої течії Дніпра піднімалися вони вгору по Дніпру, потім – по Десні. Запорожці відраховували (рахуючи від Чернігова) шосту притоку Десни – Шустцю. Тут на берегах Шустці, а згодом Шостки, на території багатій селітрою, виникали поселення, в яких люди займалися селітроварінням та виробництвом чорного пороху, за яким саме найчастіше й припливали козаки.

На території Сумської області зустрічаються лімноніми (назви озер), назви яких мають антропонімічне походження. Озеро Скоропадське, що знаходиться у місті Глухові, назване на честь гетьмана Лівобережної України Івана Скоропадського. До даної групи відноситься також назва озера Чеха, що розташоване у Зарічному районі Сум. Згідно з переказами, за давнини поселився біля озера заможний чоловік, якого називали Чех. Не відомо, чи був він представником чеського народу, чи то Чех – просто козацьке прізвище, яке сучасній людині можна перекласти як «Чуб». Достеменним фактом є той, що ім'я переселенця увічнило назву озера. Назву озера Шелеховське (Лебединський район) пов'язують з прізвищем можливого землевласника даної території у минулому, адже раніше за ім'ям землевласника отримували назви всі природні об'єкти, що йому належали [4].

Значну роль у формуванні гідронімів також відігравали місцеві назви, що притаманні тільки окремим районам. Прикладом слугують такі гідроніми: назва річки Ретик та озера Ретиж (Шосткинський район) має у своїй основі місцевий термін «реть», що означає – «заболочена низовина з дзеркальними водами на болоті або біля річки»; назви боліт у Серединобудському районі – Ахмуні, Ахмуні Великі, Ахмуні Малі, походять від терміну «ахмуні» – великі мохові болота; назва озера Балдовина (Шатрище, Ямпільський район) означає: «яма, яка наповнена водою» або «низовина на місці висохлого озера»; «баюра» – велика і глибока калюжа. Також значного поширення на території Сумщини набули гідроніми з основами: «ржавець» – ржаве болото; «твань» – в'язка і густа грязь; «рудка» – іржаве болото [3].

Висновки. Більшість гідронімів сформувались унаслідок взаємодії природно-географічних, соціально-економічних, історико-культурних умов, особливостей та подій, що відбувалися на території області протягом довготривалого періоду. Детальне вивчення гідронімів дозволить отримати цінну та більш повну інформацію про те, якими саме були природні умови в минулому та порівняти їх з сьогоденням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв О.Є. Географічне дослідження топонімічної системи України: автореф. дис. ...канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 “Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів” / О.А. Афанасьєв. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.
2. Акічев Ш.А. Конотопщина: час, події, долі. Науково-популярне видання / Ш. А. Акічев, А. І. Сахно, Г.І. Стеценко. – Київ: ВД “Фолігранд”, 2005. – 232 с.
3. Леонтєва Т. Г. Географія Сумської області: підручник / Т.Г. Леонтєва, В.О. Тюленєва. – Суми.: Видавництво “Козацький вал”, 1995 - 139 с.
4. Сумщина від давнини до сьогодення: науковий довідник / [Упорядник Л. А. Покидченко; Редколегія Л. П. Сапухіна (відп. ред.) та ін.]. – Суми: Видавництво “Слобожанщина”, 2000. – 384 с.
5. Янко М. Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник / М. Т. Янко. — К.: «Знання», 1998. – 456 с.

РЕЗЮМЕ

О.В. Барановская, Е.В. Рябоконь. Происхождение гидронимов Сумской области.

Исследовано происхождение гидронимов Сумской области и проведена их классификация. Установлено, что названия гидронимов сформировались в результате взаимодействия природно-географических, социально-экономических и историко-культурных условий, присущих региону исследований в течение длительного периода. Детальное изучение гидронимов позволит получить более полную информацию о динамике природных условий исследуемой территории.

Ключевые слова: топоним, гидроним, гидронимия, потапоним, лимноним, классификация, Сумская область.

SUMMARY

O.V. Baranovska, E.V. Ryabokon. Origin of the hydronyms Sumy Region.

Investigated the origin of names hydronyms Sumy region and held their classification. Established that the name hydronyms formed by interaction of natural geographic, socio-economic, historical and cultural conditions that characterized the region for a longer period of study. A detailed study hydronyms will provide more complete information about the dynamics of environmental conditions explored territory.

Key words: toponym, hydronyms, hidronimiya, potaponim, limnonim, classification, Sumy region.

УДК 556.16

**Г.В. Лобанов, А.В. Полякова, М.А. Новикова,
И.В. Куприков, М.В. Коханько, Е.А. Сабайда**

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ГИДРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РУСЛОВЫХ ПРОЦЕССОВ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА НА ПРИМЕРЕ БАСЕЙНА ВЕРХНЕГО ДНЕПРА

Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского

Представлены варианты расчетных подходов, направленных на получение характеристик стока. Рассмотрены возможности и ограничения методов в оценке гидрологических характеристик водотоков малых порядков на примере левобережной части бассейна верхнего Днепра.

Ключевые слова: русловые процессы, водосборный бассейн, сток, малые реки.